

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

NİL İLE FIRAT'I KAVUŞTURAN ÂLİM: İBN HALLİKÂN

Mahmut Recep KELEŞ

(İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019, 288 sayfa ISBN: 978 6057699138)

**THE SCHOLAR WHO UNITED THE NILE AND THE EUPHRATES: IBN
KHALLIKAN**

Mahmut Recep KELEŞ

(İstanbul: Rağbet Publications, 2019, 288 pages ISBN: 9786057699138)

Uzm. Mehmet DERİ¹

ÖZET

Biyografi alanında yapılan akademik çalışmaların sayısı, son yıllarda giderek artmaktadır. Bu çalışmalarından biri de Dr. Mahmut Recep Keleş'in kaleme almış olduğu "Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim: İbn Hallikân" başlıklı eseridir.

Bahsi geçen çalışmada, uzmanlık alanı fıkıh olmakla beraber, hadis, Arap dili ve edebiyatı, edebiyat tarihi, sosyal ve siyasi tarih alanlarında kendisini yetiştirmiş, geniş bilgi ve kültür sahibi, çok yönlü bir âlim olan İbn Hallikan ve Vefeyâtü'l-A'yân adlı biyografik eseri, akademik bir perspektiften ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, Biyografi, Eyyubîler, Memlûkler.

ABSTRACT

The number of academic studies in the field of biography has been increasing in recent years. One of these studies is the work titled "The Scholar Who United the Nile and the Euphrates: Ibn Khallikan" written by Dr. Mahmut Recep Keleş.

In the aforementioned study, although his area of expertise is fiqh, Ibn Khallikan, a versatile scholar with extensive knowledge and culture, who has trained himself in the fields of hadith, Arabic language and literature, literary history, social and political history, and his biographical work, titled "Wafayat al-A'yan", are discussed from an academic perspective.

Keywords: Ibn Khallikan, Wafayat al-A'yan, Biography, Ayyubids, Mamluks.

¹ Editör-Yazar, ORCID: 0000-0002-2287-9330, mehmet.deri@gmail.com

Hayatının önemli bir kısmı Memlûkler devrinde geçen, Bermekî sülalesinden Erbil doğumlu, tarihçi, fakih, muhaddis, edip ve şair İbn Hallikân (1211-1282), telif ettiği Vefeyâtü'l-A'yân adlı eseri ile yaşadığı döneme ve sonrasına damga vurmuştur.

İslam dünyasında İbn Hallikân olarak tanınan Ahmed b. Muhammed Erbil'de ilim ile iştigal eden bir aileye mensuptur. Erken yaşta babasını kaybetmesi nedeniyle Erbil Atabeyi Muzafferüddin Kökbörü tarafından himaye edilmiş ve ilk eğitimini Erbil'de bir Türk emirinin emrinde ve himayesinde almıştır. Bu durum İbn Hallikân'ın iyi sağlamış, hem ilim hem de siyaset ile hemhal olmasına sebebiyet vermiştir. İbn Hallikân 18 yaşından itibaren Erbil'den ayrılarak önce Musul'a gitmiş ve burada Kemaleddin İbn Yunus ve Ziyaeddin İbnü'l-Esir gibi edebiyatçı, şair ve siyasetçilerden dersler almıştır. İbn Hallikân, daha sonra Halep'e giderek burada meşhur tarihçi Bahaeddin İbn Şeddad'ın medresesinde misafir olmuş ve bir süre ondan da dersler almıştır. İbn Hallikân kendisine meşhur kişilerin biyografisini yazma ilhamını veren tarihçi, edebiyatçı, muhaddis ve el-Kamil'in müellifi İzzeddin İbnü'l-Esir'in yanına gelerek ondan istifade etmiş ve Vefeyât adlı eserini yazmaya bu yıllarda (1230) başlamıştır. İbn Hallikân 1238 sonrasında Kahire'ye gelerek Bahaeddin İbn Züheyr ve İbn Matrûh gibi ortaçağın önemli edebiyat âlimlerinden istifade etme fırsatını bulmuş ve Arap edebiyatı sahasında kendini geliştirmiştir. İbn Hallikân, Vefeyât adlı eserini bu çerçevede yazmaya başlamıştır.

Eser; İslam Tarihinin başlangıcından telif edildiği (1281) döneme kadar yaşayan, herhangi bir alanda meşhur olmuş 855 kişinin biyografisini ihtiva etmektedir. Nahiv, lugat ve kıraat âlimleri, müfessirler, muhaddisler, kelâmcılar, çeşitli mezheplere mensup müctehidler, fakihler, kadılar, zâhidler, mutasavvıflar, mühendisler, filozoflar, astronomlar, astrologlar, tabipler, edipler ve şairler, tarihçiler, coğrafyacilar, nesep âlimleri ve mûsikîşinaslardan oluşan bu kişilerin hayat hikâyelerini, eserlerini, yaptıkları faydalı işleri ve ölüm tarihlerini verir.

Eser; giriş, dört bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşmaktadır.

Girişte (s. 11-18); hadis âlimlerinin rivayetleri metin ve sened bakımından dikkatli ve titiz bir şekilde incelemeye başlamalarının diğer âlimler ve ilim sahalarındaki etkisi üzerine geniş bir değerlendirmede bulunmaktadır. Hadis ilmiyle tarih ilmi arasındaki yakınlık sebebiyle ortaya çıkan yeni tarihçiliğin biyografik çalışmalara yöneldiği ve 8. yüzyıldan itibaren biyografik çalışmaların İslam dünyasındaki etkinliğini arttırdığına şahit olduğu dile getirilmiştir. Hadis sahasında ortaya çıkan rical ilminin oldukça gelişmesi neseb, tabakat ve şehir tarihçiliği ile ilgili eserlerin yazılmasına da yol açmaya başlamıştır. Tabakat ve teracim kitapları sadece hadis râvilerini ele almayıp sultanları, emirleri valileri, kadıları, şairleri, edipleri ve diğer âlimleri de ele aldığı için şekil ve muhteva açısından tarih kitaplarına tesiri oldukça fazla olmuştur. Ayrıca bu bölümde, İbn Hallikân'ın özel önem verdiği ölüm tarihlerinin tespit edilmesinde hadis râvilerinin tespit edilmesinin rolü ayrıntılı olarak ortaya konulmaya çalışılmış; asıl mesleği muhaddis olan İbn Hallikân'ın hadis ilminden ne oranda eserini telif ederken yararlandığı ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde (s. 19-44) “İbn Hallikân'ın Hayatı ve Kişiliği” başlığı ile müellifin hayatı ve kişiliği üzerine ana kaynaklar ve araştırma eserler üzerinden tespitler yapılmıştır.

Buna göre İbn Hallikân'ın doğumu, ilk eğitimi, ailesi, yakın akrabaları, hocaları ile ilişkileri kronolojik olarak ele alınmıştır. İbn Hallikân'ın eğitim hayatıyla ilgili daha önce başka eserlerde bulunmayan yeni bilgiler ilim âlemine kazandırılmış ve değerli bilgiler ortaya konulmuştur. Ayrıca bu bölümde, İbn Hallikân'ın eğitim hayatı sonrası faaliyetlerine genişçe yer verilmektedir. Yazara göre İbn Hallikân, Eyyubi coğrafyasında yetişse de Memlûkler döneminde siyasi sahada faaliyetlerini sürdürmüştür. Yazara göre İbn Hallikân bir geçiş dönemi ulemasıdır. Memlûklerin Kahire'de güç kazanıp iktidarı Eyyûbiler'den devraldığı bu sancılı süreçte, Eyyubiler'e sâdık olan İbn Hallikân'ın siyasi arenada bocaladığı ve bu yüzden üç kere görevinden azledildiği ifade edilmiştir. Yazara göre, İbn Hallikân Eyyûbiler'in İslam dünyasındaki birliği sağlama hususunda çok önemli katkıları bulunmaktadır. Memlûkler her ne kadar Moğolları Aynicalut'ta mağlup edip İslam dünyasını Moğol zulmünden kurtaran bir görünümde olsalar da tüm bunlar Eyyubiler'in bölgeye getirmiş olduğu istikrar ile alakalıdır. İbn Hallikân hadis, fıkıh, tarih, kitabet, şiir ve edebiyat alanlarında geniş bir ilme ve yetkinliğe sahiptir. İbn Hallikân her ne kadar tek bir eser telif etse de ve bu telif ettiği eser aslında bir ansiklopedi hüviyetinde olduğundan müellifin tüm birikimini bu eserine yansıtmıştır. İbn Hallikân kimseden çekinmeyen ve gözü pek birisi olduğundan gerektiğinde idarecileri de eleştirmiş, yazmış olduğu biyografilerde bu eleştirilere veya övgülere zaman zaman yer vermiştir. Yazara göre İbn Hallikân hangi tabakadan olursa olsun bir şair tarafından şiir yazılmışsa o şiir biyografinin içinde yer almıştır. Yazar, İbn Hallikân'ın Şafî mezhebine mensup olmasına rağmen Ortaçağ'da pek çok âlimin başına gelen bir durum olan Şiilik ithamı ile karşı karşıya kaldığını ileri sürmektedir. İbn Hallikân'ın Şii olduğunu iddia edenler, onun Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz hariç diğer Emevî halifelerine yönelik görüşlerinin Sünniliğe aykırı olduğu ile ilgilidir. Yazar, çalışmasında İbn Hallikân'a yönelik başka asılsız ithamların da olduğunu, fakat bu ithamların mesnetsiz ve hatta iftira olduğunu ortaya koyarak müellifin hayatından örnekler vererek desteklemektedir.

İkinci bölüm (s. 45-106) “*Vefeyâtü'l-A'yân*” başlığını taşımakta olup İbn Hallikân'ın telif etmiş olduğu Vefeyâtü'l-A'yân isimli eser hakkında eserin önemi, değeri, içeriği, telif yöntemi ve onun hakkında yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Yazar, Vefeyâtü'l-A'yân'ın yazılış serüvenini detaylarıyla birlikte anlatmış ve müellifin, bu eseri ele alırken zorlandığı hususlara da değinmiştir. Yazar bu bölümde eserle ilgili tablo ve grafiklere bolca yer vermektedir. 855 biyografinin ciltlere göre dağılımı, müellifin birden fazla eserini kullandığı müellifler ve eserleri, Vefeyâtü'l-A'yân'da yer alan müelliflerin genel bir tablosu, eserde yer alan meslekler, âlimlerin seyahat güzergâhları, müstensihlerle ilgili bilgiler, müellifin tam tespit edemediği ve üzerinde ihtilaf bulunan vefat tarihleri, doğum ve vefat tarihlerinin tespitine yönelik grafikler, İbn Hallikân'ın çağdaşları (74 biyografi) Süleymaniye kütüphanesinde yazma olarak bulunan Vefeyâtü'l-A'yân'ın nüshaları ve muhtasarlarının grafikte gösterilmesi ve Vefeyâtü'l-A'yân'ın zeyilleri vb. hususlar yer almaktadır.

Üçüncü bölümde (s.107-128) “*Ulema ve Hâmileri*” başlığı altında İbn Hallikân'ın eserinde yer verdiği âlim ve sultanlar ile ilgili hususlara yer verilmektedir. Yazar İbn Hallikân'ın ilim talep edenlerle âlimlere yönelik uzun bir nasihat listesini kaydetmektedir.

Yazar eserin muhtevasında yer alan ve özellikle İbn Hallikân'ın kayda değer bulduğu ulema-hükümdar ilişkilerine özel bir önem vermiş ve bilgileri ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Halife-âlim; sultan-âlim; imam (Şia)-âlim; melik-âlim; emir-âlim ilişkilerini grafikler üzerinde göstererek önemli tespitlerde bulunmuştur. Kadı kısmına ayrı bir başlık açılarak müellifin, mesleği gereği kadı ve kadılıkudatların Emeviler Döneminden kendi yaşadığı döneme kadar olan serencamına örnekler verilmiş; ayrıca tablo ve grafiklerde ayrıntılı bilgiler verilerek okuyucu bu alan ile ilgili araştırmaya sevk edilmiştir.

Dördüncü bölümde (s. 129-198) “*Vefeyâtü'l-A'yân'da Eğitim, Öğretim, Kültür ve Mimarî Faaliyetler*” başlığı ile Hz. Muhammed'den (s.a.s.) itibaren kendi dönemine kadar olan eğitim-öğretim, kültür ve mimarî faaliyetler ilgili bilgilere yer verilmektedir. Buna göre İbn Hallikân, meslekî hayatına müderris olarak başlamış ve hayatının önemli bir kısmını eğitimle geçirdiğinden onun eseri de İslam Eğitim Tarihi hakkında en kapsamlı eserlerin başında gelmektedir. Yazar, İbn Hallikân'ın kayıtlarından İslam eğitim ve öğretim tarihinin ince detaylarına kadar takip etmenin mümkün olduğuna vurgu yapmaktadır. Kurum olarak medreselerin işleyişi, ders programları, hocaları, görevlileri ve öğrencileri hakkında çok önemli ve kıymetli, bilgileri bir araya toplamıştır. Bu çerçevede İslam tarihindeki ilk eğitim ve öğretim faaliyetleri Mekke döneminde Darülerkâm; Medine Döneminde ise Mescid-i Nebevî'de başlayıp sürdüğünü tespit ettikten sonra medreseler kuruluncaya kadar cami ve mescitlerin en önemli eğitim kurumu olduklarının altını çizerek işlevleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Sonuç kısmında (s. 199-206) ise İbn Hallikân'ın, eserindeki birçok biyografiyi kendinden önceki müelliflerin usullerinden istifade etmiş olsa da kendine has bir telif tarzı geliştirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca İbn Hallikân'ın çalışmasında biyografi geleneğinin genel özelliklerini sürdürmeye devam etse de edebiyat tarafının ağır bastığı konusunda bir kanaat oluşmuştur. Yazara göre İbn Hallikân'ın çalışması hem edebî hem de biyografik usullerin mecz edildiği ansiklopedik bir eser olarak nitelendirmek daha uygun olacaktır.

Ekler kısmında (s. 219-269) ise Vefeyâtü'l-A'yân'da geçen 855 biyografinin tamamı grafik ve tablolarla farklı bakış açılarıyla tasnif edilerek okuyucuya sunulmakta; böylelikle okuyucunun Vefeyâtü'l-A'yân araştırmalarında kullanmasına büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Ekler kısmında; eserde bulunan tüm biyografilerin doğum ve vefat tarihleri, fakihler listesi, kelim âlimleri, kıraat âlimleri, Arap dili âlimleri, ensab ve ahbar âlimleri, tarihçiler; felsefe ve astronomi âlimleri, müderrisler, edipler ve şairler, vaizler ve hatipler, kadılar, müderrisler, kâtipler, hattatlar, nedimler, zahidler, tarikat kurucuları, sultan ve hükümdarlar, halifeler, vezirler, valiler ve kumandanlar, camiler ve mescidler; darühadisler, kütüphaneler, ribatlar ve hankâhlar gibi grafik ve tablolar bulunmaktadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse “*Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim: İbn Hallikân*” başlıklı bu çalışma; zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarının konuya olan hâkimiyeti ve ufuk açıcı değerlendirmeleri, grafik ve tablolarla görsel açıdan zenginleştirilmesi, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.